

Piispuus muutoksessa: Suomen evankelisluterilaisen kirkon ja Luterilaisen Maailmanliiton käsityksiä piispuudesta (1945–2015)

Kirkon kasvot

Muutama vuosi sitten emerituspiispa Eero Huovinen siunasi presidentti Mauno Koiviston hautaan. Hautajaiset televisioitiin ja piispa Huovisen puhetta lainattiin laajasti sanomalehdissä ja aikakauslehdissä (esim. HS, IL, IS, TS, Seiska 25.5.2017).

Huovisen koskettavan puheen pääviesti jäi varmasti suurimmalle osalle kansasta mieleen: ”Presidentti Mauno Koiviston kädet”. Hautajaiset saivat laajaa julkisuutta ja hautajaiskuvia julkaistiin lukuisissa viestimissä.

Seuraavaksi teen muutaman virkateologisen havainnon hautajaisten saamasta julkisuudesta ja hautajaiskuvista.

Ensimmäiseksi kuvista näkyy se, että piispa Huovinen on pukeutunut hautajaisissa piispan viran tunnuksiin. Kirkkosalissa hänellä on yllään piispan kaapu, haudalle tultaessa violetti paita ja piispan risti. Hänen ulkoisen olemuksensa perusteella on siis nähtävissä, että hän on piispa. Kenties eläkkeellä piispan virastaan, mutta silti piispa.

Toiseksi piispa Huovisen puheen saama laaja julkisuus kertoo piispan rooliin liittyvästä julkisesta puolesta. Piispa edustaa kirkkoaan julkisuudessa ja

antaa kirkolle inhimilliset kasvot. Parhaimmillaan piispan sanoma jää mieleen ja kantaa kauas: ”Mauno Koiviston kädet, rauhan kädet; Jumalan vielä ihmiskäsiäkin vahvemmat kädet”.

Kolmanneksi Mauno Koiviston hautajaisista otetuista kuvista välittyi selvästi se, että piispa Huovisen rooli on näissä hautajaisissa ollut pastoraalinen, liturginen ja hengellinen. Kuvissa piispa esittäytyy leskeä lohduttavana hahmona liturgisessa ympäristössä. Kuvien perusteella vaikuttaisi myös siltä, että rooliin liittyy vahvasti piispan oma persoona. Piispa on tässä tapauksessa selkeästi tunnistettava henkilö ja ehkä siksikin kiinnostava.

Vastaava kansainvälinen esimerkki voisi olla esimerkiksi arkkipiispa Desmond Tutu, joka on laajasti tunnettu ja persoonallinen karismaattinen julkisuuden henkilö. Desmond Tutu tunnetaan hengellisenä ajattelijana ja hengellisenä johtajana, jonka sanat leviävät memeinä, joita lukuisat ihmiset ympäri maailman jakavat Pinterestissa, Facebookissa ja Instagramissa (ks. Pinterest).

Piispojen saama julkisuus voi kuitenkin olla sekä positiivista että negatiivista. Vuonna 2013 eräs arvoautoista ja arvoasunnoista pitävä saksalainen roomalaiskatolinen piispa päätyi laajaan kansainväliseen julkisuuteen suunniteltuaan uuden arvokkaan piispantalon hankkimista. Tästä ”Bling Bling”-piispasta vitsailtiin myöhäisillan tv-ohjelmissa ja lukuisilla tv-kanavilla ympäri maailman (ks. BBC, Independent). Kontrasti bling bling piispan ja symboliarvoista tarkan paavi Franciscuksen välillä oli valtava; paavi kun tunnetusti kantaa jopa oman salkkunsä itse. Piispojen konkreettisilla teoilla on valtava symboliarvo, minkä paavi Franciscus hyvin tuntuu ymmärtävän.

Näiden esimerkkien avulla huomaamme, että piispanviran teologista on mahdollista tehdä empiirisiä havaintoja uutisointien ja valokuvien perusteella. Väitöskirjassa tekemäni tutkimus ei kuitenkaan perustu empiiriseen havainnointiin, vaikka päädynkin jossain määrin samankaltaisiin johtopäätöksiin piispuuden pysyvyydestä, julkisesta roolista ja personoitumisesta.

Systemaattista analyysia piispuudesta

Väitöskirjani tutkii sitä, miten piispuus, eli kaitsentavirka, ymmärretään luterilaisuudessa. Erityisesti tutkin virkakäsitystä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispojen parissa sekä Luterilaisen maailmanliiton asiakirjoissa. Tutkimusmenetelmänä on käytetty aiheen kannalta olennaisten tekstien teks-

tianalyysiä. Metodina systemaattinen tekstianalyysi vastaa pitkälti filosofian tieteentien sekä oikeustieteen parissa käytettyä tekstianalyysiä. Tutkimus perustuu kirjoitettujen lähteiden huolelliseen lähilukuun, jonka avulla olen naisyet käsitteet, argumentaatio ja ennakko-oletukset tekstistä tunnistetaan ja analysoidaan.

Esimerkiksi tässä nimenomaisessa väitöskirjassa olen tarkastellut tekstistä nousevia piispuuteen ja apostoliseen seuraantoon liittyviä huolia, pelkoja ja ennakkoluuloja. Olen myös analysoinut sitä, miten aineistossa ymmärretään tietyt avainkäsitteet, kuten ordinaatio, pappeus, sekä apostolinen seuraanto.

Aineistona tässä tutkimuksessa olen käyttänyt Suomen evankelis-luterilaisien piispojen kirjallista tuotantoa sekä Luterilaisen maailmanliiton asiakirjoja piispuudesta, sekä näiden taustamateriaaleja.

Tutkimustulokset on julkaistu artikkeliväitöskirjana, joka koostuu viidestä vertaisarvioidusta artikkelista sekä yhteenveto-osiosta. Yhteenveto-osuus on löydettävissä myös internetistä (Zitting, 2020). Väitöskirjan artikkelit on julkaistu kansainvälisissä tieteellisissä julkaisuissa kuten Toronto Journal of Theology, Ecclesiology ja Die Internationale Kirchliche Zeitschrift sekä kotimaisessa Teologisessa aikakauskirjassa (Zitting 2014; 2017; 2019a; 2019b; 2021).

Luterilaisia huolia

Tutkimustuloksena artikkeleissa piiryy luterilaisen piispuuden ymmärtämisessä kiinnostava kehityskaari, joka näyttää korreloivan molemmissa tutkimuskohteissa. Tutkimuksen perusteella sekä Luterilaisen maailmanliiton että Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispojen parissa piispuuden ymmärtäminen on kehittynyt pluralistisesta monenlaisten käsitysten, nimitysten ja rakenteiden hyväksynnästä kohti yhtenäisempää piispuuden ymmärtämistä, jossa piispanviran julkinen, henkilöitynyt, kollegiaalinen ja hengellinen rooli korostuvat.

Tekstianalyysissä selvisi, että tiettyihin piispanvirkaa korostaviin tekijöihin kohdistuneen vastustuksen taustalla oli huoli kristittyjen tasa-arvosta, Raamatun ensisijaisuudesta, pappisviran ykseydestä sekä vihittyjen pappien pätevydestä. Nämä huolet saattoivat johtaa ”piispa”-nimityksen, piispaallisten asusteiden, kolmisäikeisen viran, hierarkioiden tai piispaallisten vihkimysten seuraannon vastustamiseen. Tutkimuksen perusteella molemmissa aineistois-

sa löydettiin kuitenkin lopulta vastauksia näihin perushuoliin, jonka jälkeen erilaisten piispaallisten rakenteiden ja piispan viran ulkoisten tunnusten arvostus kasvoi (Zitting, 2020).

Virkateologiaa vaatetuksessa

Tutkimuslähteissä havaittu muutos piispanviran ymmärtämisessä näkyy Suomessa konkreettisesti esimerkiksi piispojen vaatetuksen muutoksena. Vielä sotien jälkeisinä jälleenrakennuksen vuosina Suomessa oli tyypillistä se, että piispat ja papit käyttivät keskenään samanlaisia vaatteita. Piispan viran tunnukseksi vain piispan risti erotti piispan papista (Kansanaho 1967, 123–127). Piispan ja papin keskenään samankaltainen vaatetus korosti sitä ajatusta, että piispa on vain yksi papeista, jolla on hieman erilaisia tehtäviä. Tätä käsitystä tuki myös se käytäntö, että piispan ollessa estynyt saattoi tuomiorovasti toimittaa pappisvihkimyksen sekä se, että papin tullessa valituksi piispaksi, hänet ”asetettiin” tehtävänsä, ei ”vihitty”.

Kuitenkin 1900-luvun saatossa Ruotsista saapunut liturginen reformi sekä ekumeeniset keskustelut olivat alkaneet vaikuttaa ja hiljalleen piispojen omat liturgiset asut palasivat Suomen luterilaisen kirkon käytännöksi. Esimerkkinä tästä muutoksesta on mainittava 1960-luvulla piispaksi asetettu Olavi Kares, joka järjesti omien sanojensa mukaan pienen ”mielensäosoituksen” kieltäytyessään piispankaavun käytöstä (Kares, 1979, 162–163). Tällä kieltäytymisellään Kares halusi painottaa sitä käsitystään, että piispa on vain yksi papeista. Kieltäytymisen ”mielensäosoitellisuus” jo sinällään kuvaa sitä, miten piispankaavujen käyttö oli jo yleistynyt. 2000-luvulle tultaessa kaikki suomalaiset piispat käyttivät violetta paitaa, piispankaapua ja sauvaa ja lähes kaikki heistä käyttävät nykyään myös piispanhiippaa. 2000-luvun piispanvirkaan vihkimykset ovat myös muuttuneet hyvin kansainvälisiksi ja värikkäiksi tapahtumiksi, jotka kokoavat piispakollegiota ympäri maailmaa.

Apostolisen jatkuvuuden ymmärrys laajenee

Piispanvirkaan vihkimysten kansainvälistymisen taustalla on myös apostoliseen seuraantoon liittyvät kysymykset. Apostolisen seurannon ja piispanvihkimysten ketjun teologia ovat olleet keskeinen teema lukuisissa ekumeenisissa keskusteluissa (Schuegraf 2001, 38–41, 196–198, 211–215, 390–397) ja

tätä teemaa onkin keskeisyytensä vuoksi käsitelty enemmän tai vähemmän kaikissa väitöskirjani artikkeleissa.

Myös apostolisen seuraannon ymmärtäminen kehittyi mielenkiintoisella ja korreloivalla tavalla molemmissa väitöskirjan tutkimusaineistoissa tutkitulla ajanjaksolla.

Sekä Suomen piispojen kirjoituksissa, että Luterilaisen maailmanliiton asiakirjoissa apostolinen suksessio ymmärrettiin aluksi hyvin kapeana ja ”mekaanisena” piispallisten vihkimysten ketjujen seuraantona, jota jossain määrin vastustettiin evankeliumin vastaisena. Myöhemmin molemmissa instansseissa seuraanto kuitenkin ymmärretään laajempuna apostolisen jatkuvuuden periaatteena, johon piispallisten vihkimysten ketju kuuluu yhtenä säikeenä laajemmassa ”virrassa”. Samalla kun apostolinen seuraanto ymmärretään laajemmin, piispallisen seuraannon ajatellaan palvelevan tätä apostolista seuraantoa, ja sitä kautta palvelevan myös missiota ja evankeliumia. Tämän ajattelun muutoksen myötä aiemmin vastustettu piispallinen seuraanto on alettu näkemään positiivisessa valossa, arvokkaana merkinä ja lahjana.

Asenteet vaikuttavat

Piispanvirkaan liittyneiden muutosten taustalla on monia tekijöitä, kuten aiemmin mainittu Ruotsin kirkon liturginen reformi, mutta myös ekumeeniset neuvottelut ja ekumeenisten asenteiden muutos.

Eräs erityisen merkittävä muutos asenteissa on tapahtunut tutkimusjaksolla suomalaisten piispojen asenteissa roomalaiskatolista kirkkoa kohtaan. Tutkitun ajanjakson alkupuoliskolla suomalaisten piispojen asenteet olivat ylimielisiä ja jopa vainoharhaisia. (Kotilainen 2006, 1–138; Laine 2009, 98–111.) Tällöin myös tietyt piispuuteen liitetyt käsitteet tulkittiin luterilaisuudelle vieraisiksi ja roomalaiskatolisiksi. Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen jälkeen tapahtunut ekumeeninen avautuminen kuitenkin vaikutti myös suomessa ja pian piispuuteen liittyvät käsitteet voitiin tulkita kristikunnan yhteiseksi perinnöksi.

Paluu juurille luterilaisesta itseymmärryksestä tinkimättä

Tutkimusaineiston varhaisessa vaiheessa korostetaan toistuvasti sitä, että piispa on vain yksi papeista. 2000-luvulle tultaessa tämä korostus kuitenkin vä-

henee ja piispanvirka aletaan nähdä erillisempänä pappeuden muotona. Kait-senta sinänsä (*episkopē*) ajatellaan kaikkein kristittyjen yhteiseksi tehtäväksi, jossa piispalla on erityinen rooli. Piispanvirkaa määritellään seuraavasti: Piispa 1) kuuluu papistoon (*ministerium*) eli kaikki piispat ovat myös vihittyjä pappeja; piispuus on 2) persoonaan sidottua, 3) kollegiaalista, 4) yhteisöllistä, 5) piispa palvelee ja symboloi kirkon ykseyttä, 6) piispaksi kutsutaan ja 7) vihitään/asetetaan. Vihkimyksessä/asettamisessa rukoillaan Pyhää Henkeä ja tunnustetaan karisimat/lahjat. Piispanvirka on 8) alueellinen virka, eli piispalla on aina oma kait-senta-alueensa/hiippakuntansa. Piispoilla on myös oma tehtäväalueensa, joka kuuluu vain piispoille. Näitä tehtäviä ovat 9) visitaatiot/piispantarkastukset ja oman alueen seurakuntien tukeminen; 10) pappisvihkimykset; 11) pappien opetuksen valvominen; 12) pappien paimenena palveleminen (*pastor pastorum*); sekä 13) kirkon edustaminen julkisessa tilassa.

Piispanvirassa tapahtuneisiin muutoksiin ovat tutkimuksen perusteella vaikuttaneet ekumeeniset keskustelut, Vatikaanin toisen konsiilin jälkeinen ekumeeninen avautuminen, Luterilaisen maailmanliiton määrätietoinen työskentely aiheen parissa sekä liturginen reformi.

Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että luterilaiset ovat onnistuneet lähenemään piispanviran teologiassaan suuria kirkkokuntia, kuitenkin tinkimättä tunnustuskuntansa ominaispiirteistä: kristittyjen tasa-arvosta, pappisviran ykseydestä sekä evankeliumin perustavanlaatuisesta ensisijaisuudesta.

*Lectio Praecursoria. Teologisessa tiedekunnassa, Helsingin yliopistossa 27.11.2020.*¹

Viite

- 1 Alkuperäinen lectio englanniksi on löydettävissä YouTubesta.

Lähteitä ja kirjallisuutta

- BBC. The British Broadcasting Corporation (23.3.2014). <https://www.bbc.com/news/world-europe-26746110> – Viitattu 24.5.2021.
- HS. Helsingin Sanomat (25.5.2017), <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005226715.html> – Viitattu 24.5.2021.
- IL. Iltalehti (25.5.2017). <https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/201705252200163176> – Viitattu 24.5.2021.
- Independent. The Independent (23.2.2015). <https://www.independent.ie/world-news/europe/inside-the-mansion-of-germanys-bishop-of-bling-31016183.html> – Viitattu 24.5.2021.
- IS. Ilta-Sanomat (25.5.2017). <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000005226590.html> – Viitattu 24.5.2021.
- Kansanaho, E. (1967). *Sana ja teko: Paimenkirje Tampereen hiippakunnalle*. Porvoo: WSOY.
- Kares, O. (1979). Olavi Kares kertoo elämästään. Muistelmia vuosilta 1953–1974. Porvoo: WSOY.
- Kotilainen, T. (2005). Vatikaanin II konsiilin vastaanotto Suomessa vuosina 1959–1966. Kirkkohistorian Pro Gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Laine, A. (2009). Vuosien 1959–1960 salainen tutkimus roomalaiskatolisen kirkon lähestymisestä Suomessa. *Teologinen aikakauskirja*, 2, 98–111.
- Pinterest. <https://fi.pinterest.com/travisrandrews/archbishop-desmond-tutu/> – Viitattu 24.5.2021.
- Seiska. Seiska (25.5.2017). <https://www.seiska.fi/Utiset/Jorma-Hynnisen-laulu-oli-liikaa-piispa-puhkesi-itkuun-presidentti-Koiviston-hautajaisissa> – Viitattu 24.5.2021.
- Schuegraf, O. (2001). *Der einen Kirche Gestalt geben: Ekklesiologie in den Dokumenten der bilateralen Konsensökumene*. Achendorff: Jerusalem theologisches Forum 3.
- TS. Turun Sanomat (25.5.2017). <https://www.ts.fi/uutiset/kotimaa/3524981/Koiviston+kadet+olivat+rauhan+kadet++lu+taalta+piispa+Eero+Huovisen+muistopuhe+Koivistolle> – Viitattu 24.5.2021.
- Zitting, H. (2014). Mitä on piispuus? Suomalaisten piispojen käsityksiä vuosina 1945–1965. *Teologinen aikakauskirja*, 3, 212–20.
- Zitting, H. (2017). The Turning Point of Lutheran Anti-Catholicism: The Reception of the Second Vatican Council in Finland. *Toronto Journal of Theology*, 33(1), 17–29.
- Zitting, H. (2019a). Toward a Definition of Episcopal Ministry: Lutheran World Federation Work on Episkopé, 1983–2007. *Ecclesiology* 15, 207–232.
- Zitting, H. (2019b). Pappi pappien joukossa? Suomalaisten piispojen käsityksiä piispanvirasta vuosina 1965–1985. *Teologinen Aikakauskirja*, 5, 405–423.
- Zitting, Heidi (2020). *The Episcopal Office in Transition: Finnish Lutheranism and the Lutheran World Federation Discussions on Episkopé, 1945–2015*. Doctoral thesis. Helsinki: University of Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6739-2>
- Zitting, Heidi (2021). Successio Apostolica: Romantic Fairytale or Valuable Tradition? The Finnish Lutheran Bishops in 1945–2015 on Apostolic Continuity. *Die Internationale Kirchliche Zeitschrift*.